

1. CYCHWYN

*“Y lle bum yn gware gynt
Mae dynion na'm hadwaenant”*

O adar fil dewraf wyd (78)

Tua'r lle bu dechre'r daith

Nid wyf yn sicr iawn pa bryd y dechreuais o ddifrif.

Cofiaf fy mod yn arfer hel nythod adar pan oeddwn yn hogyn erstmalwm yn y wlad, ac y mae'n rhaid felly fy mod yn gwybod y pryd hwnnw am nodweddion rhai o'r adar mwyaf adnabyddus. Gwyddwn ymhle i chwilio am nyth robin goch, neu ddryw, neu asgell fraith. Gwyddwn mae ar ddibyn uwchben y môr yr oedd cael hyd i nyth y wylan, ac mai ar gae yn ymyl y glannau yr oedd ffeindio nyth cornchwiglen. (Yr oedd digon o gornchwiglod y dyddiau hynny, a pherffaith hawl a rhyddid i hel a bwyat'u hwyau)

Ond ychydig o'r wybodaeth a gesglais am adar a arhosodd gyda mi wedi inni symud o'r wlad i fyw pan oeddwn yn ddeg oed. Parhawn i gofio mai wyau glas oedd gan y fronfaith a'r fwyalchen, ac yn hollol groes i'r hyn y gellid ei ddisgwyl oddi wrth liwiau'r adar eu hunain, cofiwn mai sbotiau duon oedd ar rai'r fronfraith, a sbotiau brown ar rai'r fwyalchen. Gwyddwn fod y gog a'r wennol yn ymwelwyr cyson â ni yn y gwanwyn, ond ni wyddwn am y llu o adar eraill a ddeuai am dro bob haf i'n gwlad. Gwyddwn fod gwylanod u'w cael yn eu cannoedd ar y traethau, ond ni chofiw'n ddim am y gwahanol fathau o wylanod. I mi, gwylan oedd gwylan, a dyna ben arni. Ac ni wyddwn ychwaith am y degau o adar y tywod a chwiliau am eu bwyd yn ymyl y tonnau, creaduriaid bach prysur a diwyd odiaeth, a chyda'r mwyaf deniadol o'r holl adar.

Y mae'n rhaid felly, mai ychydig iawn o ddiddordeb a gymerwn mewn adar y pryd hwnnw, a rhyfeddaf yn awr imi fod mor ddall a diddiddordeb. A phan ddeuthum yn ôl i'r wlad i fyw ymhen pumtheng mlynedd, ni enynwyd fawr ddim ar fy niddordeb ynddynt, ac ni wyddwn fawr amdanynt. Gallwn wahaniaethu rhwng robin goch a'r dryw bach, rhwng aderyn y tô a thitw-tomos-las, a rhwng bronfraith a mwyalchen. Ond ni wyddwn sut i adnabod siani lwyd, a phan welwn un tybiwn mae'n siwr mai aderyn y tô ydoedd. Ni wyddwn am y titw fawr, a'r streipen ddu i lawr ei bol yn help i'w gwahaniaethu oddi wrth y titw-tomos las. A beth am gan yr adar? Gallwn innau fel pawb arall adnabod dau nodyn y gog yn y gwanwyn, a hwtio'r ddylluan gyda'r nos. Ond ni wyddwn fod mwy nag un math o ddylluan. Yr unig un y gwyddwn i amdani oedd yr un a ddisgriir gan Williams Parry:

*Ni bydd eu Lladin, ar fy llw,
Na llon na lleddf – Tw-whit, tw-hw!*

Yr oedd gennyf syniad go lew am gân y fronfraith, am y rheswm fy mod wedi clywed adroddiad rhywdro yn dynwared y gân; adroddiad yn dweud hanes rhyw frawd a ddychmygai glywed yr aderyn yn galw arno; ‘ Wil Phylip! Wil Phylip! Wil Phylip! ‘ Pan glywn innau'r ‘Wil Phylip,’ gwyddwn mai ar fronfraith yr oeddwn yn gwrando.

Eithr enynwyd ychydig ar fy niddordeb mewn adar pan fum ar fy ngwely'n wael mewn sanatorium am ddeunaw mis. Deuai'r adar yn un haid at ddrws fy 'chalet' i chwilio am friwsion, a dysgais adnabod rhai ohonynt. Dysgais wahaniaethu rhwng y titw fawr a'r ditw-tomos-las, rhwng yr asgell fraith fenywaidd ac aderyn y tô, a'r siani lwyd. A deuthum i sylweddoli fod i adar eu cymeriad a'u nodweddion priod eu hunain. Gwelais yn fuan aderyn mor bowld oedd yr asgell fraith. Ef fyddai'r ymladdwr gorau am y briwsion, ac yn aml iawn byddai ei lais, a chyffyrddiad ysgafn ei draed wrth iddo neidio ar gynfas y gwely, yn fy neffro ben bore. Sylweddolais mor heini ac acrobatig oedd y ditw, yn hongian a'i phen i lawr ar ddarn o asgwrn a grogai oddi ar fondo'r ysbyty. Deuai'r robin goch heibio weithiau i'w ddychryn oddi yno, ond ofer fyddai ymgais y robin i fwynhau dim ar yr asgwrn. A'i adennydd yn cyflymu, ymdrechau'n galed i aros yn ei unfan yn yr awyr er mwyn pigo darn o'r cig, ond ofer ei gais. Ac wedi iddo flino, ac ehedeg ymaith, deuai'r ditw'n ôl, a landio'n heini ar yr asgwrn, a cherdded yn ddeheig drosto i gyd, a mwynhau'r seigiau breision heb neb i darfu arni. Y ditw, yn ddiâu, yw'r acrobat ymhlith yr adar, a byddwn wrth fy modd yn ei gwyllo. Efallai na fuaswn mor hoff o'r ditw fawr pe gwyddwn y pryd hynny am ei chreulondeb hi, a'i hoffter o fwydo ar ymennydd adar bychain eraill. Ond dyna ni, y mae creulondeb yn beth cyffredin iawn ymhlith y creaduriaid byw, ac mi ddywedodd rhyw fardd ond calon y gwir pan soniodd am natur yn goch mewn dant a phawen.

Bu gwylid yr adar yn gymorth i'r oriau meithion a'r dyddiau undonnog fynd heibio yn yr ysbyty, ond wedi dychwelyd adref, anghofiais amdanynt eto i raddau, er imi'n awr ddechrau gosod ambell asgwrn i grogi oddi ar fondo yn ymyl ffenestr y gegin er mwyn cael hwyl yn gwylid campau'r ditw, ac ymdrechion ofer y robin goch.

Dau beth a barodd imi ddechrau ymhel o ddifif ag adar. Yn un peth, cefais anrheg o sbienddrych gan ewythr imi, hen sbienddrych a fu'n eiddo i'm tad pan oedd yn gapten llong. A dyma fyd newydd yn agor o'm blaen. Fel Elis Wyn o'r Las Ynys, gallwn yn awr 'weled y pell yn agos, a phethau bychain yn fawr.' A deuthum i werthfawrogi'n well gân Williams Parry, "Sgyfarnog trwy Sbienddrych" a gweld ei hergyd yn gliriach:

*Pori y mae ar ael y bryn:
Y diniweitiaf dan y nef
Yn pori'n dawel a difraw
Ei thamaid melys yn ei bryd.
Ac O! anhygoel ydyw hyn,
Fe saif y bryn ar sgwâr y dref
Ymhlith segurwyr conglau'r stryd,
Ac y mae cwn y lle gerllaw.*

Cofiaf y tro cyntaf imi fynd a'r sbienddrych gyda mi i'r ardd. Gwelwn aderyn ar wifren y trydan, aderyn llwyd, di-liw, a'i gân yn un nodyn trist, dolefus. "Iar yr asgell fraith," meddwn wrthyf fy hun. Ac eto yr oedd braidd yn fwy nag asgell fraith, a chodais y sbienddrych i edrych arno. Er fy syndod, gwelais fod ei fol yn wyrdd, a sylwais fod y big yn llydan a chryf. Llinos werdd! Ni fuaswn wedi cymryd sylw ohoni na'i adnabod oni bai fod yr ysbienddrych gennyf. Yr oedd hwn nid yn unig yn gwneud y 'pell yn agos a phethau bychain yn fawr,' ond hefyd yn gwneud y di-liw yn lliwgar. Dechreuais edrych drwyddo ar y blodau a'r dail yn yr ardd, ac nis gwelais

hwy erioed o'r blaen, ac nid wyf yn credu imi erioed eu gweld wedyn yn edrych mor lliwgar a phrydferth. Ac o hyn ymlaen yr oedd y sbienddrych yn gydymaith parhaus imi yn yr ardd, a phan awn am dro, a dechreuais gael blas anghyffredin ar ddod i adnabod y gwahanol adar a welwn.

Yr ail beth a barodd imi ymddiddori o ddifrif yn yr adar ydoedd imi symud i fyw i ran arall o'r wlad. Yr oeddwn yn awr mewn tŷ yn sefyll ar ei ben ei hun, a chaeau a choed o'i amgylch, ac mewn ardal fynyddig, a'r bryniau yn gwarchod yn gadarn drosti. Heb fod ymhell o'r tŷ, rhyw led hanner dwsin o gaeau i ffwrdd, yr oedd y mynydd agored, gyda'i rug a'i goed llus, a'i frwyn a'i welltglas bras. Ac uwchben yr oedd creigiau ysgythrog ac ambell i hen chwarel wedi cau, gyda'r rwbel yn bentyrau blêr, yn hongian ar ochrau'r mynydd. Dyma ardal yn cynnwys maes a gardd, mynydd a chraig, yn ymyl eu gilydd, a digon o adar o bob math yn trigo ac yn nythu ynddi. Ac heb fod ymhell yr oedd y môr, a thraethau eang culforoedd tywodlyd, a chreigiau serth, yn gartref i amrywiaeth cyfoethog o adar. Ac yn yr ardal hon yr oedd yn byw gyfeillion caredig yn ymddiddori mewn adar, ac yn barod i roddi pob cyfarwyddyd i brentis anwybodus fel myfi.

A dechreuais arni o ddifrif. Prynais lyfrau i'm helpu i adnabod yr adar, a benthyciais eraill o lyfrgelloedd, yn sôn am adar ac adarwyr. Awn a'r ysbenddrych gyda mi i bob man, a byddwn ambell dro yn berygl bywyd i fodurwyr a cherddwyr ar yr heol fawr os byddai aderyn dieithr yn gwibio'n sydyn o'm blaen a minnau wrth yr olwyn. Ac y mae arnaf ofn imi fod yn fwrn ac yn flinder lawer tro i'm teulu. Cefais beth cysur pan welais y cyflwyniad ar ddechrau un llyfr adnabyddus ar adar, a ysgrifennwyd gan dri o adarwyr enwog: "To our long-suffering wives." O leiaf nid myfi oedd yr unig un oedd wedi peri blinder i eraill drwy ei hoffter o adar!

Ni synnais o gwbl o ddarllen fod mwy o astudio ar adar nag ar unrhyw fath arall o greaduriaid byw. Y maent yn greaduriaid mor hoffus,(o leiaf maent yn ymddangos felly i mi) ac maent mor agos atom, ac mor hawdd u'w gweld ac u'w clywed, ac y mae'r fath amrywiaeth yn eu plith, mewn lliw, mewn cân, ac mewn ymarweddiad.

Ac y mae astudio'r adar ar gynnydd mawr yn ein dyddiau ni. Cyfarfum droeon yn ddiweddar â bechgyn ieuanc o leoedd fel Lerpwl a Birmingham, yn crwydro'n unig hyd draethau a bryniau Môn ac Arfon, yn gwylid ac yn astudio gyda brwdfrydedd a diddordeb anghyffredin. Holi sut y bu iddynt ddechrau a chael fod ambell un wedi ei ysbrydoli gan athro (bendith arno!) yn yr ysgol, ac fod llawer a'u diddordeb wedi ei ennyn gan raglenni natur ar y radio a'r teledu. Diddorol yw darllen yn ei lyfr safonol ar y Ffwlmar, y rhestr a rydd James Ffisher o alwedigaethau'r rhai a'i cynorthwyodd yn ei ymchwil. Yn eu plith ceir pysgotwyr, plismyn, postmyn, llongwyr, milwyr, awyrennwyr, ffermwyr, beirdd, athrawon, gweinidogion, meddygon, deintyddion, nyrsus, garddwyr, llyfrgellwyr, twrneiod, siopwyr, carafanwyr, aelodau seneddol, cryddion, seiri meini, plant ysgol ac efrydwyr prifysgol. Ac eto, cyfarfum â mab fferm yn byw yn ymyl Llyn Coron yn Sir Fôn, na wyddai enw'r un o'r gwahanol fathau o hwyaid gwylltion a fydd yn heidio ar y llyn hwnnw yn y gaeaf.

Erbyn hyn y mae digonedd o lyfrau diddorol a deniadol ar adar u'w cael yn y Saesneg, a llawer o werthu a darllen arnynt. Nid yn unig llyfrau ar adar yn gyffredinol, yn gymorth u'w hadnabod a'u gwylid, ond ambell lyfr yn trafod un math arbennig o aderyn. Cafwyd yn ddiweddar astudiaethau manwl a threiddgar

mewn cyfrolau unigol, o'r robin, y dryw, y ffwlmar a'r goeswerdd (greenshank) i enwi dim ond pedwar ohonynt. Y mae ambell adarwr wedi treulio blynyddoedd maith i wneud dim ond astudio un math o aderyn, a thrwy hynny wedi ychwanegu llawer at ein gwybodaeth o'r aderyn hwnnw, ac wedi dod a rhai ffeithiau syfrdanol o newydd amdano i'r golwg. Pwy a feddyliai fod robin goch neu ddryw bach yn ddigon o destun astudiaeth am flynyddoedd lawer, ac yn ddigon o bwnc i lenwi cyfrol sylweddol? Tua chanrif yn ôl, haerai un adarwr enwog o Sgotland, nad oedd yn bosibl llunio cyfrol gyfan am y robin goch heb iddi fynd yn undonog ac anniddorol. Ond gwrthbrofwyd ei haeriad gan David Lack. Y mae ei lyfr ef ar fywyd y robin goch wedi gwerthu wrth y miloedd, ac i'w gael erbyn hyn am hanner – coron yng nghyfes y Pelican.

Ychydig iawn, ysywaeth a gawsom o lyfrau Cymraeg ar adar. Yr unig gyfrol i'w chyhoeddi yn ddiweddar hyd y gwn , yw Adar y Glannau gan T G Walker. Dyma gyfrol odidog yn sôn am yr adar y gellir eu gweld ar draethau Cymru, ac yn ernes, gobeithio, o lawer cyfrol tebyg eto yn y dyfodol.

2. CYFRIF

“ Amlach ydynt nag y gellir eu rhifo. “ – Y Salmydd.

Dro'n ôl, yr oeddwn allan gyda'r car yn chwilio am adar yn Sir Fon, ac ar y ffordd adref o Gob Malltraeth, penderfynais droi ar y dde i lawr y lôn gul sy'n arwain at lannau Menai gyferbyn â Chaernarfon. Nid oeddwn wedi gweld dim ym Malltraeth nas gwelwn o'r blaen. Yr oedd yr heidiau o adar y tywod yn rhy bell oddi wrthyf imi fedru gwahaniaethu rhyngddynt yn glir iawn, nac adnabod ond y rhai mwyaf cyfarwydd fel y morhedydd, (ringed plover) pioden y môr, (oyster catcher) llygad yr ych, (dunlin) a'r goesgoch. (redshank) Ond yn awr, cyn gynted ag imi gyrraedd glannau Menai, gwelais adar bach prysur nad oeddwn erioed wedi eu gweld o'r blaen. Rhyw ddwsin ohonynt yn ymyl y lôn, yn ddiwyd yn chwilio am fwyd yn y gwmon ar y traeth, ac yn troi'r cerrig gyda'u pig bychan cryf. Ambell dro, dau neu dri ohonynt yn cyd-weithio i godi carreg go fawr, ac yn cythru wedyn i ymosod ar y trychfilod oddi tannodd. Sylwi ar eu coesau melyngoch, eu cefnau brown, a'u boliau gwyn, a'r darn o dduwch ychydig yn is na'r gên. Ac o edrych ar y llyfr, cadarnhau fy nyfarniad cyntaf, mai hutan y dŵr (turnstones) oeddynt. A chael rhyw gyffro pleserus o sylweddoli fy mod wedi ychwanegu un arall at y stôr o adar yr oeddwn wedi eu gweld a dysgu eu hadnabod.

Ychwanegwyd at fy mhleser o sylweddoli fy mod yn edrych ar adar oedd efallai ar eu taith bell o'r Arctic i Fôr y Canoldir. Efallai mai ar Ynys yr Ia, neu Greenland y buont yn nythu yn ystod misoedd yr haf, ond yr oeddynt am dreulio misoedd y gaeaf yn yr hinsawdd gynnes yn Ne Ffrainc neu Sbaen. Nid oes prawf fod yr un hutan y dŵr wedi nythu ym Mhrydain, ond y mae rhau ohonynt yn aros ar ynysoedd Orkney a Shetland dros yr haf. Ond bob Hydref gellir eu gweld yn heidiau prysur ar lannau carregog y môr, neu ar ymyl rhai o'r llynnoedd, rhai ar eu ffordd i'r De, ac eraill am aros gyda ni dros y gaeaf. Eu bwyd yw trychfilod, pryfaid cop, llygaid meheryn, a chregyn gleision. Y mae eu pig, nid yn unig yn ddigon cryf i droi carreg go drom, ond hefyd, i agor y llygaid meheryn a'r cregyn gleision.

Gwyliais yr adar hyn ar lannau Menai gyda phleser digymysg. Mor brysur a diwyd oeddynt. Ac mor gyflym y rhedent o'r naill garreg i'r llall, a chyda nerth mor anhyffredin, a chofio eu maint, y codent y cerrig yn eu hymchwil dibaid am fwyd. Yn eu hymyl yr oedd tair fôrheddydd gyda'r streipen wen yn amlwg ar eu gwddf, yn eu gwylid yn ddioglyd, fel pe baent yn mwynhau'r hwyl o weld adar eraill yn gorfod ymdrechu mor galed am eu bwyd.

Rhyw wythnos yn ôl cefais brofiad pleserus arall. Yr oeddwn yn ymyl glannau Menai, a'r môr i mewn, pan sylwais ar aderyn yn diflannu'n sydyn ar ei ben i'r dŵr. Bilidowcer? Nage wir. Yr oedd hwn yn rhy olau o lawer. Disgwyliais yn eiddgar iddo ail ymddangos, ac ymhen rhyw hanner munud, dyma fo i fyny ychydig lathenni ymhellach i ffwrdd, ond yn ddigon agos imi sylwi ar y cudyn du ar ei ben, y gwddf main hir yn wyn fel sidan, a'r cefn yn frownlwyd. Gwyddwn yn syth i ble i droi yn fy llyfr, a llawenhau o weld mai gwyach fawr gopog (great crested grebe) ydoedd. Bum yn ei wylid am ugain munud, a sylwi arno'n mwynhau ei bysgota tawel, heb neb na dim i'w darfu. (Yr oedd yn glawio, ac yn

noson o hydref, a'r lle yn unig.) Dyma aderyn arall nad oeddwn wedi ei weld o'r blaen, ac yr oedd fy llawenydd yn fwy pan ddarllenais wedi dychwelyd i'r tŷ, ei fod yn aderyn go brin yng Ngogledd Cymru. Dywedir ei fod yn nythu weithiau ar *Ystrumlllyn* yn ymyl Porthmadog, ac ar Lyn Llywennan yn Sir Fôn. Rhyw dair mil ohonynt sydd trwy Brydain Fawr i gyd. A dyma finau wedi cael gweld un o'r tair mil!

Daeth llawenydd imi fel hyn yn aml yn ystod yr haf diwethaf. Yn ddiweddar y dechreuais droi fy sylw at adar glannau'r môr, a hyfrydwch oedd darganfod ac adnabod adar newydd yn barhaus. Dyma rai o'r adar a welais am y tro cyntaf yn ystod yr haf a'r hydref:

heligog (guillemot), **llurs** (razorbill), **gwylan goesddu** (kittiwake), **ffwlmar**, **llygad yr ych** (dunlin), **coeswerdd** (greenshank), **rhostog goch a chynffonddu** (bartailed and blacktailed godwits).

Caf sôn eto am rai o'r adar hyn, ond digon yw nodi yma'r pleser a'r cyffro a ddaw i ddyn wrth adnabod aderyn nas gwelodd erioed o'r blaen. Beth sydd yn cyfrif am y pleser tybed? Y reddf i feddiannu, a dyn yn anfodlon nes "meddiannu" yn ei feddwl a'i adnabyddiaeth, bob aderyn sydd yn ymyl ei drigfan? Y mae rhywbeth mwy na hyn yn y peth, yr wyf yn sicr. Rhan o'r pleser yn unig yw'r adnabod a'r ychwanegiad at y stôr o wybodaeth. Daw'r pleser pennaf o sylwi a rhyfeddu at y lliwiau a'r ffurfiau newydd, at yr ymarweddiad nodweddiadol o'r aderyn, gwahanol i ymarweddiad pob aderyn arall.

A chymaint o wahanol fathau o adar y sydd! Yn ôl yr awdurdodau uchaf, y mae drwy'r byd i gyd tua wyth mil a hanner o wahanol fathau. Ychydig yw hyn o'i gymharu â'r trychfilod. Dywedir bod tua tri chwarter miliwn o fathau ohonynt hwy, a'r nifer yn cynyddu yn ôl deng mil y flwyddyn!

Anodd yw dweud faint o adar unigol sydd yn y byd, ond amcangyfrifir bod tua chan mil o filiynau ohonynt, ac o'r rhai hyn, ceir dros gan miliwn o adar y tir ym Mhrydain Fawr. Y mae dros bum cant o wahanol fathau o adar ym Mhrydain, ac yn ôl y rhai a aeth i'r drafferth o geisio cyfrif, y rhai mwyaf poblog yw'r asgell fraith a'r fwyalchen. Y mae tua deng miliwn yr un ohonynt hwy. Yn nesaf atynt daw'r ddrudwen a'r robin goch, gyda saith miliwn yr un, ac yn nesaf wedyn, y fronfraith a'r ehedydd bach, aderyn y tô, a'r siani lwyd gyda thair miliwn yr un. Gwelir felly fod tua hanner y boblogaeth o adar y tir ym Mhrydain yn perthyn i'r wyth math yma. A dyma'r adar a ddaw nesaf yn y rhestr poblogaeth. (cymeraf y ffigyrau hyn i gyd o lyfr James Fisher: "Watching Birds")

Ydfran - Miliwn a thri chwarter

Penfelyn, llwydfron, dryw, dryw'r helyg ac ysguthan - miliwn a chwarter yr un.

Jac y do, ehedydd, titw tomos-las, gwennol, gwennol y bondo a llinos – trichwarter miliwn yr un.

Llinos werdd, titw fawr, pibydd y coed, hwyaden wyllt, siff saff, lâr ddŵr, gwennol ddu, cornchwiglen a petrissen - 350,000

Dyma'r adar gyda'r boblogaeth fawr, ac nid yw'r ffigyrau hyn wrth gwrs ond amcangyfrif, yn seiliedig ar astudiaeth o'r nifer o adar mewn math arbennig o dir, mewn gwahanol rannau o'r wlad, ynghyda gwybodaeth o arwynebedd y math hwnnw o dir drwy'r wlad i gyd.

Haws o lawer yw cyfrif yr adar sydd yn weddol brin. Yn Lloegr a Chymru er engraifft, y mae tua wyth mil o'r creyr glas, ac y mae'r rhif hwn yn weddol gywir oherwydd erbyn hyn y mae byddin gref a gwylidwrus o wylwyr adar yn cynorthwyo mewn gwaith o'r math yma, a hawdd yw gwybod ymhle y nytha'r creyr glas, a'u cyfrif wrth eu nythod yn yr haf.

Y mae rhai adar sydd yn brin iawn, bron a darfod o'r tir. Bu'r eryr unwaith yn nythu yng Ngogledd Cymru, fel y dengys yr enw poblogaidd ar fynyddoedd y wyddfa, Eryri. Erbyn hyn yn yr Alban yn unig y nythant, er fod ambell gyw yn crwydro i Loegr neu Gymru. Dywedir mai tua pum cant yw poblogaeth yr eryr, ond y mae arwyddion ei fod ar gynydd.

Un o'r adar prinnaf ym Mhrydain yw'r barcud (kite). Yn y ganrif ddiwethaf, nythai yn y rhan fwyaf o Brydain Fawr, ond erbyn heddiw, nis ceir yn nythu ond yn Rhandirmwyn yng nghanolbarth Cymru. Ceisir cadw gwylidwriaeth ofalus rhag i ladron ddwyn yr wyau o'r chwe nyth a geir bob haf. Ers tua hanner canrif, arhosodd nifer y barcud yn sefydlog yn ymyl y dwsin. Er mai yng Nghymru yn unig y gwna ei nyth, ceir y cywion weithiau, fel yn achos yr eryr, yn crwydro i rannau eraill o Brydain. (Sonir am un o nodweddion y barcud yn llyfr Job: "*Y mae llwybr nid adnabu aderyn, ac ni chanfu llygad barcud*". Er efallai nad y barcud a adwaenwn ni oedd hwn.) Un o'r adar ysglyfaethus yw'r barcud, fel yr eryr, a'i arfer, gan ddilyn y cudyll coch, yn hytrach na'r cudyll glas, yw disgyn yn sydyn o'r uchelder ar ei ysglyfaeth, ac y mae ei lwyddiant yn dibynnu ar ei allu i weld ei ysglyfaeth yn glir o bellterau'r entrychion.

Ni welais i eryr na barcud erioed. Bu ambell gyfaill imi'n honni iddo weld y barcud ar daith drwy ganolbarth Cymru, ond wedi ei holi, cefais nad oedd yn sicr o'i bethau. Hawdd yw cymysgu rhwng y barcud, a'r eryr o ran hynny, ac aderyn ysglyfaethus arall, y boncath. Dyma eto aderyn mawr sydd yn hoff o hofran yn yr awyr, ac sy'n gallu ehedeg a chylchdroi'n ddiraffferth am amser maith heb symud fawr ddim ar ei adenydd. Gwelais ambell un yn ymyl mynyddoedd Arfon, a haid o adar llai o'i amgylch yn prysur geisio'i ymlid ymaith, ac yntau'n morio'n braf a di-stŵr drwy eu canol, a'u hanwybyddu fel y bydd llong yn anwybyddu tonnau mân y môr.

Y ffordd i wahaniaethu rhwng y barcud a'r ddau aderyn arall, yw sylwi ar ei gynffon fforchog. Ef yw'r unig un o'r adar ysglyfaethus gyda chynffon felly. Y mae pen y barcud yn oleuach na phen y boncath, a'i adenydd yn fwy hirfain, ond y gynffon yw'r nodwedd amlycaf a hawsaf sylwi arno.

Dau aderyn ysglyfaethus sydd yn brin iawn, ac a nytha yng Nghymru ambell dro, yw'r bod tinwyn (hen harrier), a'r bod Montagu. Rhyw bedwar neu bump bod tinwyn sy'n nythu ym Mhrydain erbyn hyn, a rhyw hanner cant o'r bod montagu. Nythodd un bod triwyn yng Ngogledd Cymru ym 1945, ac y mae bod montagu yn nythu yn sir Fôn ers rhai blynyddoedd. Gellir ei weld ef ambell ddiwrnod yn yr

haf yn ymyl cob Malltraeth, a'r cornchwiglod neu'r morwenoliaid yn ei ymlid yn chwyrn, ac yntau'n hedfan yn gyflym yn ymyl y ddaear yn chwilio am ei brae – adar bychain neu lygod.

Y rheswm, wrth gwrs, paham yr aeth adar ysglyfaethus mor brin, yw fod ciperiaid yr ystadau mawr wedi bod wrthi am gyfnodau maith yn eu saethu am eu bod yn difa'r adar hela, ac yn ymyryd felly â sbort y byddigions. Mewn llyfr a gyhoeddwyd gan J E Forrest yn 1907, *Vertebrate Fauna of North Wales*, ceir darlun o nyth olaf y bod montagu yn Sir feirionydd, a'r adar eisoes wedi eu saethu. Y rhyfeddod yw fod yr adar ysglyfaethus wedi parhau mewn bod o gwbl yn ein gwlad. Erbyn heddiw, y mae deddfau i amddiffyn rhai ohonynt, rhag iddynt lwyrr ddiplannu.

Prif elynion yr adar prin ar hyn o bryd yw lladron wyau, a lwydda, er pob ymgais i amddiffyn y nythod, a chadw'n ddirgel eu lleoliad, i ddwyn yr wyau gwerthfawr, a'u gwerthu am grocbris i'r rhai sy'n parhau ymlaen gyda'r arfer ffôl o gasglu wyau adar. Y rheswm paham yr aeth cornchwiglod mor brin ar un adeg oedd fod cymaint o hel ar eu wyau u'w bwyta. Rheswm arall sy'n gyfrifol am i rhegen yr yd bron ddarfod o'r tir. Pan oeddwn yn fachgen yn Sir Fôn, clywid yn barhaus ei llais cras ac undonnog hi adeg cynhaeaf gwair. Ond erbyn heddiw, y mae'n ddigwyddiad o bwys pan glywir hi'n gweiddi. Tua deng mlynedd yn ôl, a minnau mewn cynhebrwng ym mynwent Llanbeblig, Caernarfon, y clywais un ddiwethaf, yn gweiddi'n gras o'r cae gwair gerllaw. Y peiriannau diweddar, a'r cynaeafu cynharach sy'n gyfrifol am ei diflaniad hi o'r wlad.

Aderyn prin arall sy'n trigo yng Nghymru yw'r frân goesgoch (chough), - aderyn tebyg i jac-y-do, ond fod ei goesau'n goch. Bu adeg pan oedd ef yn ddigon cyffredin ym Mhrydain, ond yn awr, yn ymyl arfordir gorllewinol yr Alaban, Cymru a Lloegr yn unig y'i ceir. Gellir gweld ambell bâr yn ymyl rhai o hen chwareli Arfon, ac ar rai o glogwyni ei arfordir. Gwneir llawer hwddiw i amddiffyn a chadw'n fyw yr adar prinnaf yn ein gwlad. Perir deddfau amddiffyn, ac ymwna llawer o unigolion a chymdeithasau yn y gwaith o ddiogelu nythod, wyau a chywion. Gydag ambell aderyn defnyddir ffordd effeithiol iawn i orchfygu'r demtasiwn ariannol o gyfeiriad y casglwyr wyau. Cynnigir gwobr o bumpunt i unrhyw amaethwr yn ymyl y Rhandirmwyn, os llwydda'r barcud i fagu cyw ar ei dir.

Ac yn awr, beth am adar y môr? Anodd yw cyfrif yr adar hyn, ond y mae Fisher yn tybio bod eu poblogaeth hwythau dros gan miliwn ym Mhrydain – rhywbeth yn debyg i boblogaeth adar y tir. A hawdd gennyf gredu hynny pan af am dro i Draeth Lafan yn yr Hydref, a sylwi ar y miloedd o adar o lawer math yn heidio'n brysur ar yr erwau maith o dywod rhwng Bangor a Phenmaenmawr - gwylanod a phiod y môr, y goesgoch a'r goeswerdd, y môr-hedydd, a'r llygad yr ych, - fe'u gwelir yn heidiau ar y tywod am filltiroedd lawer.

Yr adar mwyaf cyffredin ar lan y môr wrth gwrs, a'r rhai a adnabyddir orau, yw'r gwylanod. Ond y mae'n syndod gymaint o bobl sydd, na wyddant fod mwy nag un math o wylan. Ac mae llawer na wyddant mai gwylanod ieuanc yw'r rhai brith. Yr wylan fwyaf poblog ar ein glannau ni yw'r wylan benwaig, gyda'i chefn llwyd, a'i choesau melyn, a'r du a gwyn ar ben pellaf ei hadain. Gwylan gyffredin arall

yw'r wylan benddu, ychydig yn llai na gwylan benwaig. Cyll yr wylan hon y duwch ar ei phen yn ystod y gaeaf, ond hawdd ei hadnabod: y mae ei phig a'i choesau'n goch, y mae rhimyn gwyn ar hyd ymyl blaen ei hadenydd, ac y mae ei llais yn fwy cwynfanllyd. Ond y mae dwy wylan arall a welir ar ein traethau: yr wylan gefnddu fawr, a'r wylan gefnddu fach. Hawdd eu hadnabod oddi wrth liw eu cefnau, ac er fod yr un fwyaf yn brin (rhyw ddwy fil ohonynt a fydd yn nythu ym Mhrydain) gwelir ambell un ar lannau Môn ac Arfon, yn edrych gyda'i hadenydd mawr du, yn gawr o wylan yn ymyl y llu gwylanod eraill.

Fel y soniais eisoes, eleni y dechreuais droi fy sylw at adar y môr, a chaf fwy o bleser yn eu gwylid hwy nag a gefais hyd yn oed yn gwlied adar y tir. A oes sŵn mwy hyfyrd na chytgan dreiddgar haid o biod y môr, yn cynyddu'n araf mewn maint a chyflymdra, fel yr eheda'r adar ymaith mewn braw? Neu ffliwtio melys rhyw ddwsin o'r goesgoch pan godant hwythau'n sydyn, ac yn ofnus o ymyl y dŵr? Tybiaf ambell dro mai'r aderyn prydfertaf ar ei adain yw pioden y môr, yn batrwm cain o goch a du a gwyn. Yn agos iawn ato, daw'r goesgoch, a rhyw goethder bonheddig yn y cyfuniad o lwyd a gwyn a choch yn ei lliwiau hithau. Ond anodd dewis yn bendant yng nghanol y fath gyfoeth o geinder ac ysblander.

Daw i'm cof aml olygfa a roddodd foddhad esthetig anghyffredin i'm yn ystod y flwyddyn hon. Gweld môr-hedydd yn trotian yn llednais ac yn fywiog ar gerrig mân yn ymyl y dŵr ym Mae Cemlyn, ei goler wen yn amlwg fel cadwyn arian am ei wddf, a'i goesau melyn yn gwibio'n gyflym wrth iddo redeg. Gweld haid o lygad yr ych yn codi'n gwmwl llwyd oddi ar dywod Traeth Lafan, ac yn troi a chylchdroi'n gyflym fel uned perffaith cyn disgyn eto ar y tywod ymhellach draw. Dyma'r mwyaf poblog o blith adar y tywod. Yr oedd tua chwe chant yn yr haid a welais i, a rhyfeddol yn wir yw'r modd y gall cynnifer o adar gadw mor glos at eu gilydd a hwythau'n hedfan mor chwim, ac yn cylchdroi mor sydyn. Y mae fel pe baent wedi eu rhwymo wrth eiu gilydd gan we gyfrin, ddewinol. Neu sylwi ar ehedeg gosgeiddig y fôrwenol yn ymyl Penmon, yr hofran cyflym ac yna'r cwmp sydyn fel mellten i'r dŵr islaw i ddal pysgodyn, a hwnnw'n sgleinio fel arian byw yn ei phig, a hithau'n brysio i'w roi i'r cyw sydd yn disgwyl amdano ar wyneb y dŵr.

Profiadau i'w cofio a'u trysori yw'r rhai hyn, profiadau a rydd yr un boddhad esthetig i ddyn ag a gaiff wrth wrando ar gân gan Schubert neu wrth edrych ar ddarlun gan Monet.